

О.О. Усова, В.Ю. Світлична (Донецьк)

**АНТРОПОЕТОНИМИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ
ЖАНРОУТВОРЮЮЧОЇ ЛЕКСИКИ
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ
(НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ І ОПОВІДАНЬ
В. ПІДМОГИЛЬНОГО)**

Стаття присвячена вивченню жанроутворюючої ролі антропоетонімів у лексичній організації новели й оповідання. Здійснено аналіз досліджень поетонімосфери твору як важливої жанрозалежної категорії. Проаналізовано антропонімікон новел і оповідань В.Підмогильного, що дало можливість виділити особливості прояву їх жанрової своєрідності.

***Ключові слова:** антропоетонім, жанроутворююча ознака, жанрові особливості, новела, оповідання, жанрозалежна роль, номінаційний ланцюжок, номінаційна система, поетонімосфера.*

Проблеми літературних жанрів усе більше привертають увагу лінгвістів. Художній твір певного жанру є не тільки формою буття літератури, але й формою буття мовлення. З погляду лінгвістики жанр розглядається як певний відбір і комбінаторика мовленнєвих засобів. Твір кожного жанру має набір специфічних ознак, які відбиваються на всій структурі твору, у тому числі й на доборі лексики. Власні назви (далі ВН) підпорядковуються жанровим особливостям художнього тексту(далі ХТ), функціонують у межах того чи іншого жанрового поля і за встановленими в ньому нормами.

Досліджуючи лексичну систему твору важливо спиратися на ідею М.М. Бахтіна про безумовну функціонально-комунікативну детермінованість мовного

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

жанру й залежність мовленнєвої структури твору від його жанрової специфіки. Кожний мовний жанр відбиває специфічні умови й мету тієї або іншої області людської діяльності своїм змістом, лінгвістичним стилем (добором словникових, фразеологічних і граматичних засобів мовлення) і своєю композиційною побудовою. Специфічні жанрові ознаки служать базою для визначення мовленнєвого потенціалу їх втілення. Комунікативна спрямованість жанру реалізується на всіх рівнях ХТ, але особливо наочно на лексичному й композиційному рівнях.

О.І. Фоякова, наголошуючи на тісному взаємозв'язку ВН з жанром тексту, відзначає: "...сам ономастикон текста, его состав, отбор и взаи-модействие ИС (имени собственного) с контекстом определяют закон жанра и художественного метода писателя, родом и видом литературного произведения и законами его построения в поэзии, прозе и драме..." [1, с. 38].

Статус ВН як елементу жанроутворюючої лексики постійно знаходиться у центрі уваги вчених, що займаються дослідженнями у царині поетонімології. Досліджується жанроутворююча роль та функції онімів у науковій фантастиці (О.О.Калинюк, О.Ю.Карпенко, Т.Є.Єгоршина), у творах детективного жанру (І.М.Петрачкова), вивчаються жанрові особливості ВН у літературній казці (Т.В.Дякова, І.М.Апоненко), билиці (С.Є.Волоскова), драматичному творі (Л.П. Волкова).

Під час вивчення функціональних особливостей ВН у різних видах літературного тексту береться до уваги специфіка поетоніма як мовленнєвого знаку і виявляється конкретний прояв цієї специфіки в окремих жанрах.

ВН як елемент жанроутворюючої лексики твору вивчена ще недосить повно. Зрозуміло, що лексичні одиниці не можуть бути закріплені за якимось певним жанром, але їх форми, частотність та спільне використання у певному контексті можуть стати показниками жанру.

У той же час поетоніми в інших жанрах, зокрема в новелі та оповіданні, ще не були предметом окремого

дослідження. Це обумовлює мету нашої розвідки - виявити закономірності використання поетонімів у творах цих жанрів, визначити наявність чи відсутність жанроутворюючих ознак поетонімії новели та оповідання.

Одна з найкolorитніших постатей української літератури не тільки 20-х років, але й усього ХХ ст. - Валер'ян Підмогильний - була повернута в українську літературу на початку 90-х років. Спадщина письменника активно досліджується як українськими авторами, так і літературознавцями з діаспори (Забужко О., Ковальчук О., Мельник В., Мовчан Р., Павличко С., Шерех Ю., Шевчук В. та ін.) [Забужко 2001; Мельник 1999; Мовчан 2000; Павличко 2003; Шевчук 2003; Шерех 2003]. Усі ці розвідки мають виключно літературознавчу спрямованість. Мова творів письменника, а особливо структура й склад антропоетонімів – ядра поетонімосфери ХТ – ще не була об'єктом дослідження, що й обумовило актуальність нашої роботи..

Матеріалом для нашої статті стали антропоетоніми новел та оповідань «Гайдамаки», «Ваня», «Повстанці», «Комуніст», «Іван Босий», «Історія пані Ївги», «Син», які були написані протягом 1918 – 1923 років. Номінаційна система цих творів нараховує 66 антропоетонімів.

Антропоетоніми є частиною словника ХТ письменника, тісно пов'язані з концепцією твору і персонажів, манерою розповіді. Автор добирає ці поетоніми відповідно до тематики та ідейної глибини новел та оповідань, відтворюючи реальний антропоетонімікон Катеринославщини та Київщини початку ХХ ст.

Валер'ян Підмогильний продовжував традиції класичної літератури, яка свою поетику будувала на увазі до людини, а виявлення в людині добра і зла вважала одним із проблемних важелів. Його ваблять переважно буденні ситуації (моменти існування), але не цурається він і прямого опису колізій громадянської війни з усією складністю тогочасної боротьби, часів голодомору. Письменник дивиться на події очима учня гімназії, сільського парубка («Гайдамаки», «Ваня», «Повстанці», «Комуніст», «Син»). Оповідання «Іван Босий» можна назвати класичним зразком екзистенціалізму.

А у новелі «Історія пані Ївги» виведено постать інтелігентки, чию душу мучить провина за колись сите життя.

Склад антропоетонімів новел і оповідань В. Підмогильного не відрізняється різноманітністю, але їх структура відповідає усталеній традиції іменування тогочасного мовного простору, уживаються антропоетоніми за законами ХТ, узгоджуються з сюжетом оповідання й концепцією кожного твору. За кількістю антропоетонімів твори неоднорідні, так, в оповіданні «Син» маємо 26 антропоформ, в оповіданнях «Іван Босий» і «Комуніст» тільки по дві.

Обираючи ім'я для персонажа, автор прагне ідентифікувати, а іноді й охарактеризувати його. Серед антропоетонімів кількісно переважають одночленні іменування (52), значно менше використовуються двочленні моделі (14), наявна і безонімна номінація (5). Вибір моделі іменування залежить від віку, соціального статусу, ставлення до персонажа автора та інших дійових осіб. Вживання двочленного антропоетоніма найчастіше несе певну характеристику, тоді як одночленна виконує номінативну, і тільки іноді характеристичну функцію.

Серед антропоетонімів досліджених новел та оповідань ми виявили 7 моделей іменування персонажів:

одночленні: імена (Андрій, Василь, Серьога, Ваня, Митька, Юхим, Олесь, Олекса, Степан, Гриць, Пилип, Тимош, Іван, Ївга, Ганна, Настя, Марійка); прізвища (Безрукавий, Босий, Васюренко, Влодченко, Дудник, Задума, Книш, Левада, Островський, Стельмах); андроніми (Васюриха, Кандзюбиха, Павлиха, Петриха);

дwochленні: ім'я + прізвище (Олекса Стельмах, Омелько Гарнага, Марк Чмуль, Прокіп Лісовий, Грицько Островський, Тиміш Удовенко, Степан Безрукавий, Олекса Корнійчук, Ївга Нарчевська); ім'я + прізвисько (Іван Босий); ім'я + по батькові (Андрій Петрович, Андрій Степанович); патронім + ім'я (Грицаєнків Юрко).

Паралельно з антропоетонімами зустрічається і безонімна номінація (тільки в оповіданнях «Комуніст» та «Іван Босий»): начміліції, міліціонер, «комсотні», Жид, Сіоніст. Ці персонажі або з'являються наприкінці оповіді і є

усобленням смерті («Іван Босий»), або проходять крізь неї для доповнення, підсилення характеристики головного персонажа («Комуніст»).

Називаючи персонажів, письменник прагне дібрати ім'я, яке б однозначно ідентифікувало, характеризувало й оцінювало, оскільки жанрові рамки твору не дозволяють авторові подавати докладну характеристику персонажа, відображаючи її в різних формах його імені. Створюючи інтелектуально-психологічну прозу, В.Підмогильний спирається на систему реального сільського іменника, оскільки реалістичний твір вимагає від письменника максимального скорочення відстані між зображуваною і оточуючою дійсністю. Письменник мало уваги приділяє формі та етимології антропоніма. Більшість персонажів його оповідань мають тільки одну форму імені (оповідання «Ваня», «Іван Босий», «Повстанці», «Гайдамака») або дві – і найчастіше це ім'я + прізвище та власне ім'я. Як правило, письменник, обираючи дві форми іменування для дійової особи, першою подає двочленну (ім'я та прізвище), ніби знайомить нас с персонажем одночасно характеризуючи його, а потім постійно називає персонажа на ім'я або прізвище: «З 1905 року, коли селяни вбили в маєткові її чоловіка, пані Ївга Нарчевська перебралась до міста»; «Пані Ївга покинула маєток і оселилась в місті»; «Тим часом, як Грицько Островський, «помкомсотні» і секретар «комосередка» щойно розбитого червоного полку, мав виходити...»; «Сеї спогад здався Островському таким кумедним, що він мало не зареготав» (В. Підмогильний).

Валер'ян Підмогильний дотримується народної традиції у виборі структури найменування своїх персонажів. Так, для дітей, молоді, селян він обирає традиційні формули: ім'я (як повне, так і гіпокористику чи демінутив, які є ізофункціональними): «Ввійшов Грицько, дванадцятилітній хлопчисько, що був ординарцем у начальника штабу»; «Вертаючись додому, Ваня зустрів одного з товаришів – Митьку, котрого він не любив. Митя весело зареготав і підстрибнув на своїй коняці...»; «В його заворушилася думка, що сестра Марійка хоч клуночок принесе йому того зерна... Та ні, що там надіятись! Не така вона, не такий

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

Олекса, щоб дати!» (В. Підмогильний); прізвища: «Ой, не питай, хлопче! – стонав Безрукавий, розминаючи ноги та руки.»; « Васюренко зліз із платформи, заваленої залізняком, і почав обтрушуватися.» (В. Підмогильний); ім'я і прізвище : «Тільки тепер він побачив аж у кутку коло станції свого шуряка, Олексу Корнійчука...»; «Он Тиміш Удовенко, що пана вигонив був та з червоною хусткою через груди ходив, про свободу кричав м тепер собі до комерції взявся, по хліб їздить...» (В.Підмогильний).

На думку Михайлова В., у ВІ, які використовуються в ХТ, засобами виразності є, як і в побутовому мовленні, різноманітні суфікси оцінки. Прямим призначенням їх є і вираз різних суб'єктивних моральних і емоційних оцінок персонажа автором, який намагається таким чином скоротити оповідь (Ваничка, Митька, Марічка, Юрко) [10, с. 41].

В оповіданнях В.Підмогильного зустрічаються андроніми (утворені за допомогою суфікса -их-) які позначають заміжніх немолодих жінок (Кандзюбиха, Васюриха, Петриха, Павлиха). Суфікс -их- є найпоширенішим засобом творення андронімів, загальноукраїнським типом іменування заміжніх жінок. Використовуючись виключно у побутово-розмовному стилі, андроніми сприймаються як стилістично забарвлені, а, отже, є виразниками фольклорного колориту. Підсилює фольклорний колорит і вживання двочленної формули патронім + ім'я, такої ж властивої для народного іменника (Грицаєнків Юрко). Термін «патронім» ми вживаємо за «Словарем русской ономастической терминологии» Подольської Н., де автор пише: «ПАТРОНИМ – (патронимическое имя) – Дериват от имени или прозвища отца: прозвище, прозвание, фамилия от прозвища отца...» [14, с. 108]. Отже, патронім Грицаєнків є дериватом від прізвища Грицаєнко й утворений патронімічним суфіксом -ів-.

Двочленна форма іменування ім'я + по батькові, двічі вжита а оповіданнях В.Підмогильного дає уявлення про статус персонажа [10, с. 42]. З повагою називає автор і його персонажі старого вчителя: «Всі учні підводяться й кажуть гуртом: — Шанування й поважання глибокої старості дідуневі Андрію Петровичу, що прослужив сорок сім і три роки»;

скаржаться на свого поміщика селяни: «Дуже нас Андрій Степанович у шори взяв» (В.Підмогильний).

Головний персонаж однойменного оповідання Іван Босий, поіменованій, як ми вже говорили, за традиційною моделлю: ім'я + прізвисько, і протягом оповіди тільки двічі замінюється одночленним антропоетонімом Босий. Оповідання є зразком екзистенціалізму, а отже можна сказати, що ім'я персонажа вибране не випадково. Іван Босий закинутий у вир ірраціонального, недоступного розумові буття, шукає в ньому свою сутність. Ці шукання викликають жах, відчай, відчуття трагедії буття. Ім'я Іван тут можна розглядати як конотонім зі значенням «Вообще русский человек; с собирательным значением - 'русский народ'» [12, с. 166], а, оскільки, екзистенціалізм був надзвичайно поширений у 20-ті роки ХХ ст., то можна вважати, що ім'я Іван може позначати будь-яку людину, яка знаходилася під впливом ідей цієї течії. Підтвердження цьому знаходимо і в тексті: «Часом одного дня його зустрівано в різних місцях, часто на десяти-ки верстов оддалік. Почало здаватись, що він не один, а що їх - багато» (В. Підмогильний). Прізвисько Босий теж має певне емоційне навантаження як характеристична ознака персонажа, що ніби завершує образ апостола: «Він несподівано з'являвся в степу на шляху, чи вийшовши з-за могили, чи випроставшись в яру, високий, кремезний; без покриття, в лахміттях, що покривали його загрубіле тіло й груди, порослі густим волоссям, босоніж;...» (В.Підмогильний). Отже, в обраній автором антропоформі, міститься вся ємна інформація про героя оповіди.

У новелі «Пані Ївга» В.Підмогильний змалював постать інтелігентки Ївги Нарчевської, яка мучиться провиною перед простим народом. Конфлікт її душі підкріплюється й іменуванням персонажа, тим протиріччям, у якому знаходиться народний варіант імені Євгенія – Ївга та прізвище з суфіксом -ськ-ий, «який до 1917 року вказував на соціальну значущість, шляхетне походження» [10, с. 40]. Соціальний статус персонажів новели підкреслює й характеризуючий атрибут – пан, пані, який постійно супроводжує Ві.

Отже, проаналізувавши антропонімічну систему оповідання і новел Валер'яна Підмогильного можна сказати,

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

що автор використовує ВІ відповідно до свого задуму, творчого методу, до конкретних ідейно-художніх завдань твору. На імені персонажа лежить печатка певної епохи, літературного напрямку, відбивається вплив світосприйняття, позиції письменника.

Основним джерелом антропонімічної системи творів письменника є реальний іменник українського села. Типові для сільського середовища найменування передають колорит живої української народної мови, виконують номінативну і характеристичну функцію, яка вказує на авторське ставлення, або ставлення до персонажа інших дійових осіб, дає побічну характеристику персонажа. Використання тільки однієї форми антропоніма - жанроутворююча ознака поетонімії новели та оповідання В. Підмогильного.

Комплексне дослідження поетонімосфери художніх творів є ще одним кроком до глибшого розуміння творчості письменника. Наша стаття присвячена вивченню ядра поетонімосфери – антропонімів, але для загального уявлення про особливості ономастичного письма В. Підмогильного цього недостатньо. Поза нашою увагою залишилися топонімі та інші поетоніми, своєрідність їхньої структури, функцій, з'ясування залежності форми поетоніма від жанру твору – цьому ми присвятимо наступні наші розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблема теорії та історії. – Ужгород. – 2002. – 176 с.
2. Бойко Ю. «Невеличка драма» В. Підмогильного на тлі дійсності 20-х років // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К.: Факт, 2003. – С. 313–331.
3. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. – К.: Факт, 2001. – С. 136–148.
4. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк, 1999. – 409 с.
5. Карпенко М.В. Ономастика в художественной литературе // Ономастика: Проблемы и методы: Сборник обзоров. – М., 1978. – С. 169 – 188.
6. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Onomastica. – 1986. – Т. 31. – С. 5–22.

7. Ковальчук О. «Ідеологізоване тіло як фактор буття» // Слово і час. – 1997. – №7–8. – С. 198–200.
8. Крупеньова Т.І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / ОНУ – Одеса, 2001. – 112 с.
9. Кухаренко В.А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте // Русская ономастика. – Одесса: ОГУ, 1984. – С.109 – 118.
10. Антология поэтонимологической мысли / отв.ред. Е.С. Отин; ост. подгот. текста В.М.Калинкин; коммент., указатели М.В.Бувеская и др. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – Т.1., 418 с.
11. Мовчан Р. Проза В. Підмогильного. Доля. Людина. Стиль // Дивослово.— 2000.— №1. – С. 15–24.
12. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – М.: ООО «А Темп», 2006. – 440 с.
13. Павличко С. Інтелектуальна проза Петрова й Підмогильного // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. — К.: Факт, 2003. – С. 367–383.
14. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: «Наука», 1988. – 215 с.
15. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – 365 с.
16. Шевчук В. Екзистенціальна проза Валер'яна Підмогильного // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К.: Факт, 2003. – С. 353–367.
17. Шерех Ю. Білок і його забурення // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К.: Факт, 2003. – С. 331–341.
18. Шотова-Ніколаєнко Г.В. Онімний простір романів Ю.І.Яновського: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / ОДУ – Одеса, 2006. – 21 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

19. Підмогильний В. Місто: Роман, оповідання / Упоряд. Р. Мовчан та В. Шевчука; Вст.ст. В. Шевчука; Приміт. Р. Мовчан. – К.: Молодь, 1989. – 448с.
20. Підмогильний В. П. Місто: роман та оповідання [Текст]— К.: Веселка, 1991. – 351 с.
21. Підмогильний В. Листи з Соловків // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К.: Факт 2003. – 427с.

П Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

*Оксана Усова
Влада Светличная*

**АНТРОПОЭТОНИМЫ КАК ЭЛЕМЕНТЫ
ЖАНРООБРАЗУЮЩЕЙ ЛЕКСИКИ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ НОВЕЛЛ И РАССКАЗОВ
В.ПОДМОГИЛЬНОГО)**

Статья посвящена изучению жанрообразующей роли антропоэтонимов в лексической организации новеллы и рассказы. Осуществлен анализ исследования поэтонимосферы произведения как важной жанрозависимой категории. Проанализирован антропонимикон новелл и рассказов В.Подмогильного, что позволило выделить особенности проявления их жанрового своеобразия.

Ключевые слова: *антропоэтоним, жанрообразующий признак, жанровые особенности, новелла, рассказ, жанрозависимая роль, номинационная цепочка, номинационная система, поэтонимосфера.*